

Gáll Erwin

GYERGYÓSZENTMIKLÓS (IS) A RÉGÉSZETI TÉRKÉPEKEN

Már az elején szükséges leszögezni: kutatástörténeti jelentőségű könyvről¹ van szó, hiszen Gyergyószentmiklós első monografikus régészeti feldolgozását veheti kezébe az olvasó. A kötet mérete, az A4-es formátum lehetővé teszi az illusztrációk megfelelő nagyságban való közlését, ami lényeges a jobb megérthetőség szempontjából. Csergő Tibornak, a Tarisznyás Márton Múzeum igazgatójának előszavát a kötet szerkesztőjének, Demjén Andreának a felvezetője követi, amelyben a városról szóló középkori forrásokat elemzi. Ebből (is) az szűrhető le, hogy ha csak a királyi adminisztrációra utaló írott forrásokat vennénk alapul, sajnálatosan csak nagyon hézagos kép lenne megrajzolható Gyergyószentmiklósról, illetve általánosan Gyergyó-szék középkori történetéről (13–21. oldal).

E hézagos képből fakadó relativizmust szemlélteti az 1333/1334-es pápai tizedjegyzékben szereplő *Gyargio*, *Gorgioc* helynév esete. Mivel pontosan nem köthető egy településhez sem, Hegyi Géza ezt *Gyergyó-alfaluval* azonosította,² Benkő Elek *Szárhegygel*,³ míg a kötet szerkesztője/főszerzője, a kötet 16. oldalán, egyértelműen *Gyergyószentmiklós* mellett foglal állást. Demjén elmélete támogatására először topográfiai

- 1 *Gyergyószentmiklós a régészeti kutatások tükrében*. Szerkesztő: Demjén Andrea. Kolozsvár–Gyergyószentmiklós, 2016, Erdélyi Múzeum – Tarisznyás Márton Múzeum.
- 2 Hegyi Géza: A pápai tizedjegyzék tévesen azonosított székelyföldi helynevei. In *Tanulmányok a székelység középkori és fejedelemség kori történelméből*. Szerk.: Sófalvi András – Visy Zsolt. Enlaka–Székelyudvarhely, 2012, Pro Enlaka Alapítvány – Haáz Rezső Múzeum, 109.; Uő.: Egyházzervezet és egyházi élet. In *Székelyföld története I.* Szerk.: Benkő Elek – Oborni Teréz. Székelyudvarhely, 2016, MTA BTK – EME – HRM, 377. Demjén szerint (14. oldal) Hegyi ezen véleménye kapcsán elképzelhető Entz Géza hatása. Entz Géza: *Erdély építészete a 11–13. században*. Kolozsvár 1994, 64. Tény az, hogy Hegyi csak egy listán tünteti fel, kérdőjellel.
- 3 Benkő szerint Szárhegy lehetett a későbbi Gyergyószék központja, véleményét pedig egy párhuzammal (Torjavásárhely–Kézdivásárhely) húzza alá. Benkő Elek: *A középkori Székelyföld*. Budapest, 2012, MTA BTK Régészeti Intézet, 361.; Uő.: Székelyek a középkori Magyar királyságban. In *Székelyföld története I.* Szerk.: Benkő Elek – Oborni Teréz. Székelyudvarhely, 2016, MTA BTK – EME – HRM, 272–274.

adatokkal érvel, felhozva Gyergyószentmiklós kedvezőbb földrajzi fekvését, illetve a Görgényi-havasok irányából Gyergyó felé tartó sóutat. Régészeti adatok kapcsán a 13. századhoz köthető várat mint hatalmi centrumot értékeli, illetve ezzel kapcsolatban megemlíti a kötet 2. fejezetében bemutatandó gyergyói templomot és ennek temetőjét. Demjénhez hasonlóan mi is úgy gondoljuk, hogy már a korai időkben Gyergyószentmiklós lehetett a mikrorégió központja.

Az már más kérdés, hogy szerintünk ezen állítás mint következtetés a kötet végén, külön fejezetben kellett volna helyet kapjon.

A kötet gerincét három nagyobb rész alkotja, összesen 7 tanulmánnyal, amely három ásatás eredményeinek összegzése: *Both vára* (Demjén Andrea és Tugya Beáta tanulmányai, 25–54. oldal), *Szent Miklós-plebániatemplom* (Demjén Andrea, Radu Claudia, illetve Tóth Boglárka – Botár István – Grynaeus András elemzése, 61–128. oldal), valamint *a pricskei vesztegintézet* (Demjén Andrea és Tugya Beáta tanulmányai, 135–210. oldal).

A kitűnő földrajzi fekvésű Both váráról, és az ezzel kapcsolatos népi legendákról először Orbán Balázs írt, még a 19. században.⁴ Leírása, ahogy Demjén is megjegyzi (25. oldal), nélkülözhetetlen, ugyanis kővárra utaló nyom azóta nem maradt. A vár első régészeti kutatása Székely Zoltán és Tarisznyás Márton nevéhez fűződik, azonban az 1960-as ásatásuk közöletlen maradt. Az ásatást röviden bemutató előtanulmányban, illetve jelentésben a vár építésének idejét a 15–16.

4 „A nyugati sáncztól 100, a keleti belső sáncztól 60 lépésnyire, egy köridomu 100 lépés kerülettel bíró felső vár van, mely a kétoldali szárnyerődök csaknem középpontján a középkori váraknál szokásos belső balliumot képezte. Ezen belső körerőd keleti és nyugati részén két hatalmas zömtorony (donjon) állott, melyek halomra vannak most omolva; de csak csekély ásásra is falomladványokra, nagymennyiségű ragacs (cement) töredékre és köre lehet akadni, mi e donjonok egykori lételét kétségtelenné teszi. Az ezeket összekötött köridomu várfalak az északi oldalon még 1–2 láb magasságban ma is állanak, a déli oldalon csak gátonya vehető ki. E csekély nyomok elégségesek arra, hogy e vár egykori lételét biztosan megállíthassuk. A hagyomány azt mondja, hogy az Hiripné vára volt. Ennek a Hiripnének pedig két fia volt, Ábrahám és Damokos, mindkettő vitéz levente, de mindkettő zsarnok, kik a vidéket e bevehetetlen sziklavárukból nyomorgatták, s főként kedvtelve rabolták el a vidék legszebb szüzeit. E boszura hívta fel a sértett szeretőket, miért azok egyremásra (gyakran) jelentek meg a vár alatt, elégtételt követelni a leányrablóktól... Ez a vároldali romoknak regevilága, mi e várnak régi építését látszik jelölni. A romokat úgy látszik, később kiugazították, mert a XVII. század végén azt a Both-család birtokában látjuk, lakja pedig azon Both királybíró, ki a Rákóczi-fordalom alatt Gyergyó hős népét a nemzet ügye mellett vezérelte, kit hősiessége, s gyászos vége a gyergyóiak emlékében szent vértanúvá tett.” Orbán Balázs: Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi és népművészeti szempontból II. Pest, 1869, 109.

századra tették (l. Demjén tanulmányának 28. oldalon található 15. jegyzetét).

Demjén Andrea érdeme nemcsak az, hogy ezt a kérdést a városi múzeum régészeként ismét felvetette, hanem hogy a Székely- és Tarisznyás-ásatás dokumentációjának tanulmányozása után a vár területén két szakaszban is (2009 és 2013) geofizikai kutatásokat végeztetett, majd több éven át folytatott régészeti kutatásokat. Ezek lefolyásáról, eredményeiről részletesen beszámol a kötet 28–30. oldalán (l. még a 29–30. oldalon 4–6. ábrát), majd ezt követően az öt évadban (2009–2010, 2012–2013, 2016) folytatott régészeti ásatások jó minőségű leírása következik (30–33. oldal). Helyszíni megfigyelése alapján a 8,75×8,0 m-es külső, illetve 6,70×3,80 belső alapterületű toronyvár keleti és északi részét övező kerítőfalat tárták fel. Terepmegfigyelés eredménye az is, hogy a kerítőfal keleti és északi részét nem egyszerre építették fel, illetve kérdéses a kerítőfal és a torony kapcsolata is. A 34. oldalon ezen ásatásokból származó következtetések teljesen új távlatba helyezik a vár építésének idejét: Székellyel és Tarisznyással ellentétben, Demjén ásatásainak eredményeképpen egyértelművé vált, hogy a Both (torony)vár nem késő középkori, hanem késő Árpád-kori. E megállapítást a kötet szerzője részben a torony tövében *in situ* talált 13. századra keltezhető leletek alapján tehette (vasborotva és kerámia), részben pedig a habarcskifolyásból gyűjtött egyik állatcsont szénizotópos (¹⁴C) vizsgálata alapján, ami az 1270–1300 évek közé keltezte ezen *régészeti állattani* (archeozoológiai) leletet. Mindez azt jelenti, hogy a várat a 13. századra keltezhetjük, ez pedig egészen más összefüggésbe helyezi Gyergyószentmiklós középkori történetét, illetve a székelyek betelepülésének/honfoglalásának kora utáni időszakot.

Ugyanakkor a kötet szerkesztője és a tanulmány szerzője – teljes joggal – a rendkívül csekély leletanyag (összesen 42 kerámiatöredék és egy vasborotva) és a *régészeti állattani* anyag alapján (54 darab állatcsont), illetve a várban megfigyelhető járószint hiánya miatt azt valószínűsíti, hogy a várat csak alkalmilag használták. Demjén észrevételét mintegy alátámasztja a következő tanulmány (*Both vára állatcsontleletei*), Tugya Beáta tollából (49–54. oldal). Tugya megállapítása szerint a fogyasztásra szánt húsmennyiséget a vár használói magukkal vitték, nem a várban állították elő. Mindezt egyértelműsíti az a tény, hogy többségben jó minőségű és nagyobb mennyiségű húst tartalmazó

csontok kerültek elő (50–51. oldal, 1–2. ábra). A leletanyag szegényesége miatt azonban nem tudunk teljes mértékben egyetérteni Demjénnek a vár használati idejére utaló következtetéseivel. Ha a várat a 13. században építették fel (amivel teljes mértékben egyetértünk), és csak a 17. század első felében rombolták le/hagyták el, megmagyarázhatatlan az egészen jelentéktelen régészeti leletanyag, hiszen egyrészt a legalább 350 éven át tartó használat során sokkal több leletanyag kellett volna maradjon, másrészt lehetetlen, hogy ne történtek volna tatarozások, átépítések több évszázadon át. Igaz: maga a szerző sem gondolja véglegesnek a véleményét, hiszen a végén megjegyzi: „...A vár építési idejét (...) és pusztulását az elkövetkező évek kutatásai tovább finomíthatják” (34. oldal).

Demjén székelyföldi környezetben négy várat említ Both vára közeli analógiaként: Kézdialmás – Álmos vára,⁵ Felsőköhér – Vityal vára,⁶ Sepsibükszád – Vápvár,⁷ illetve Alsórákos – Mihály vára⁸. E négy esetből azonban a 12–13. századra csak Alsórákos – Mihály várat keltezték, azonban ez a keltezés feltételes. Sófalvi elemzése során Felsőköhér – Vityal és Kézdialmás – Álmos várait nem tudja keltezni, míg Sepsibükszád – Vápvár kapcsán 14–15. századi keltezést javasol.⁹

Következésképpen, ezzel összefüggésben megszívlelendők Sófalvi András szavai: „A kor (A 20. század 50–70-es éveiről van szó – G. E.) szintjén alkalmazott ásatási technikáknak és módszereknek köszönhetően, valamint a szűkszavú középkori írott forrásoknak tulajdoníthatóan, a várak területéről előkerült szegényes régészeti leletanyag értékelése és interpretálása igencsak nehéz volt, és számos esetben ellentmondásos eredményeket és véleményeket eredményezett, amelyet sűrűn behálóztak különféle történelmi mítoszok és toposzok.”¹⁰

5 Székely Zoltán: *Ásatások a lemhényi (Kovászna megye) és a csúkrákosi várban*. Sepsiszentgyörgy, 1980, Acta Hargitensia, 39–43.

6 Sófalvi András: A székelység középkori várai. Kísérlet egy székelyföldi vártipológia kidolgozására. In *Várak nyomában. Tanulmányok a 60 éves Feld István tiszteletére*. Szerk.: Terei György – Kovács Gyöngyi – Domokos György – Miklós Zsuzsa – Mordovin Maxim. Budapest, 2011, Castrum Bene Egyesület, 246: 1. táblázat.

7 Székely Zoltán: Contribuții la problema fortificațiilor și formelor de locuire din sud-estul Transilvaniei. In *Aluta*, 8–9., 1976–1977, 61.

8 Sófalvi András: Székelyföld középkori várai és a keleti határvédelem. A székelyföldi várak kutatása és problematikája. In *Castrum*, 3., 2006, 6.: térképmelléklet, 7.

9 Sófalvi András: *A székelység középkori várai*. 246–247: 1. táblázat.

10 Sófalvi András: *Székelyföld középkori várai*. 7.

Szeptikusak vagyunk a vár birtokosának meghatározása kapcsán is. Demjén is megemlíti (l. a 34. oldal 31. számú jegyzetét): „...*építőik kilétére, valamint a várak területének birtokjogi hovatartozására nincsen adat*” (34. oldal). Következésképpen mérete és jellegzetessége alapján¹¹ a Sófalvi-féle vártipológia 2. típusához sorolható, azonban arra a kérdésre, hogy magánvár volt-e vagy sem, egyértelmű adataink nincsenek és gyaníthatóan nem is lesznek. Az is egyértelműsíthető, hogy birtokjogi kérdésekhez a régészet semmilyen adatot nem tud szolgáltatni. Az viszont tény, hogy a 13. századi Gyergyó területén lévő vár e terület társadalmi rétegződésére egyértelmű régészeti bizonyítékokat szolgáltatott.¹² Az ásatások eredményeit szemléletessé teszi a vár elméleti rekonstrukciója, amely Gyöngyössy János nevéhez fűződik (39. oldal, 14. ábra, 1.).

A kötet második része a Szent Miklós-plebániatemplom kutatását mutatja be. A régészeti kutatás összegzése Demjén Andrea nevéhez kapcsolódik (*A gyergyószentmiklósi plebániatemplom régészeti feltárása* (61–95. oldal), az antropológiai anyagot Claudia Radu dolgozta fel (*A humán csontanyag embertani elemzése*, 97–106. oldal), illetve a plebániatemplom tornyának és tetőszerkezetének faévgyűrű vizsgálatát (dendrokronológiai¹³ vizsgálatát) Tóth Boglárka, Botár István és Grynaeus András végezte el (*A gyergyószentmiklósi római katolikus plebániatemplom tornyának és tetőszerkezetének dendrokronológiai vizsgálata*).

11 „A központi toronyépületből és általában külső védelmi vonalból álló várak (toronyvárak) típusát a kis alapterület jellemzi” In Sófalvi András: *A székelység középkori várai*, 247.

12 E kérdés kapcsán l. Benkő Elek – Székely Attila: *Középkori udvarház és nemesség a Székelyföldön*. Budapest, 2008, Nap Kiadó.

13 A dendrokronológia mint sajátos tudományág története visszamegy már Leonardo da Vinci-ig. Jóval később Charles Babbage rájött, hogy a fákon található évgyűrűk alkalmasak lehetnek kormeghatározásra. Észrevételeit azonban nem ültette gyakorlatba. A dendrokronológia alkalmazási lehetősége azon a felismerésen alapszik, hogy a különféle famintákból vett évgyűrűsor átfedésekbe hozható, és ezzel folytonos, nagyon messzire mutató sorozatot lehet alkotni. Ez a *cross-dating*, vagy *overlapping*, amelyet magyarul „átlapolás”-nak fordítanak. Részletesebben l. pl.: Grynaeus András: *Dendrokronológia*. In *Régészeti Kézikönyv*. Főszerk.: Müller Róbert. Szerk.: Gróf Péter, Horváth Ferenc, Kulcsár Valéria, F. Romhányi Beatrix, Tari Edit, T. Biró Katalin. Budapest, 2011, kiadja a Magyar Régész Szövetség, 525–531.; *Fába zárt történelem*. Múlt kor történelmi portál, 2006. dec. 14. <http://mult-kor.hu/cikk.php?id=15835&pIdx=3&print=1> (2016.12.17); Botár István – Grynaeus András – Tóth Boglárka: „Új” módszerek a történelmi faszerkezetek keltezéséhez. A dendrokronológiai kutatások kezdetei Erdélyben. In *Transylvania Nostra*, II/4., 2008, 10–14.

Ez a fejezet a gyergyószentmiklósi templom építésére vonatkozó adatokat mutatja be részletesen (62–66. oldal). Kronológiai sorrendben részletesen kitér a templommal kapcsolatos különféle írásos adatokra, kezdődően a javítási és bővítési munkálatoktól egészen olyan fontos adatokig, mint a *cinterem*¹⁴ bővítése, ugyanis a pestisjárvány miatt 1633-ban mintegy 700 ember halt meg. Fontos információkkal szolgálnak az úgynevezett *vizitációs jegyzőkönyvek* is (1717–1755). Például az 1717. április 1-i egyházlátogatási jegyzőkönyv Szentmiklós filiájaként írja le Tekerőpatakot, Keresztelő Szent János tiszteletére emelt kápolnával (63. oldal). Ennél is részletesebbek az 1731-es vizitáció során gyűjtött adatok, ahol említést tesznek a tekerőpataki Gáborffi család kriptájáról, a hívek lélekszámáról, a templomi földekről, bevételekről, a plébánosról, a templom kerítésén kívül levő hat sírkőről, a kántorról és az iskoláról (64. oldal). Hasonlóan gazdag leírást tartalmaz az 1732., 1733., illetve 1735. évi egyházlátogatás (64–65. oldal).

A ma is álló gyergyószentmiklósi templom nem középkori, ugyanis ezt 1756 és a 1773 között Fogarassy György építtette Szent Miklós püspök tiszteletére (65–66. oldal). A kötet következő lapjain a szerkesztő-főszerző a mostani és az ezt megelőző középkori templom kutatását mutatja be. A régészeti kutatásokat ebben az esetben is földradaros (georadaros) felmérések, kutatások előzték meg (erről lásd a 67. oldalon a 4. ábrát), amelyek egyértelműen jelezték a középkori kőtemplom alapjait. A kutatásnak azonban volt előzménye: 1964-ben Molnár István, a Székelykeresztúri Múzeum akkori régésze és Tarisznyás Márton végeztek régészeti kutatásokat, azonban ásatásuk eredményét nem közölték (lásd a 68. oldalon). Nagyon sok kérdést megoldott és természetesen újakat eredményezett a 2013-as ásatás. Erről Demjén a 69–86. oldalakon számol be nagyon részletesen, a kutatás eredményeit pedig a 6–21. ábrákon szemlélteti. A kutatás három szelvényen zajlott, melynek során néhány fontos kérdésre sikerült választ találni, kezdve a középkori templom keletkezésével, illetve a 18. század második felében épített kriptával kapcsolatban. A jó

14 A középkori templom melletti temetőt *cinteremnek* nevezték, amely a görög *koiméthrion*, 'nyugvóhely, fekvőhely' szóból ered. A templom körüli temetők kialakulásának elemzését l. Bollók Ádám: A keresztények temetkezései és a keresztény temető a késő ókor és a kora középkor évszázadaiban. In *Szent Márton és Pannónia. A kereszténység a római világ határán*. Szerk.: Tóth Endre, Vida Tivadar, Takács Imre. Pannonhalma–Szombathely, 2016, Pannonhalmi Apátsági Múzeum, 113–122.

minőségű dokumentáció révén elég egyértelmű képet nyerünk a középkorban épített templom különféle építésfázisairól, legyen az a szöveg vagy a szemléltető anyag (fényképek és a kutatási szelvények felszínrajzai, lásd elsősorban a 6-7., 11-12. ábrát).

Demjénnek e feltárás fényében tett megállapításai, vagyis hogy két templomról beszélhetünk (az első egy Árpád-kori templom, a második egy középkori templom, amely a gótika idején egy toronnyal bővült, illetve a templom támpillérei), nemcsak építészettörténeti, illetve régészeti fontosságúak, hanem történeti jelentőségűek, ugyanis mind-egyik nem volt tudomásunk Árpád-kori templomról Gyergyószentmiklóson. Ezen ásatás eredményeként azt a következtetést vonhatjuk le, hogy Gyergyószéken mind a középkori királyi adminisztrációval, mind az ezzel szorosan kapcsolódó egyházi szervezettel már a 13. században egyértelműen számolnunk kell.

E kutatásokat - időrendi szempontból is - a templom körüli temetőből¹⁵ előkerülő csontvázakból vett szénizotópos minták csak megerősítették. Rétegtani szempontok alapján, valamint a sírok szuperpozíciója és a ¹⁴C-os vizsgálati eredmények alapján Demjén a feltárt 27 sírt három temetkezési fázisra osztotta:

1. az I. középkori időrendi réteghez két sírt sorolt;
2. a II. középkori időrendi réteghez sorolható (a gótikus templomhoz kapcsolható) temetkezések;
3. újkori temetkezések.

A halottak fekvése nyugat-kelet tájolású a keresztény síroknál, azonban a példák hosszú sorát lehet sorolni Eurázsia területeiről (Belső-Ázsiától Kazahsztánig és onnan a Kaukázusig, illetve a Kárpát-medencéig), ahol a kereszténységtől eltérő kultúrkörök, civilizációk esetében is ismert ez a tájolási mód.¹⁶ Nyugat és kelet a két uralkodó égtáj, a burjátok dualista világszemléletében is az istenek lakóhelye.¹⁷ Kisebb mértékben ellentmondásba keveredik a szerző a 81-82. oldalon,

15 L. a 13. jegyzetet.

16 Tomka Péter: Adatok a Kisalföld avar kori népességének temetkezési szokásaihoz II. A tájolás. In *Arrabona*. 17., 1975, 5-90.; Kruglov, Evgenii V.: Pogrebal'nyj obrjad oguzov Severnogo Priaspija 2-j pol. IX-1-j pol. XI v. In *Stepi Evropy v epohu srednevekov'ja. Hazarskoe vremja*. 2. Doneck, 2001, 395-403.; Kruglov, Evgenii V.: Pešenegi i oguzy: Nekotorye problem arheologičeskih istočnikov. In *Stepi Evropy v epohu srednevekov'ja. Polovecko-zolotoorдынskoe vremja*. Vol. 3. Doneck, 2003, 13.

17 Lőrincz L. László: *Mongol mitológia*. Kőrösi Csoma Kiskönyvtár 14, Budapest, 1975, Akadémiai Kiadó.

amikor azt írja – amúgy helyesen – hogy a koporsó már a 12. században megjelenik a petőfalvi és a zabolai temetőkben, ezzel szemben néhány sorral alább, a 82. oldalon, azzal folytatja: „Koporsós temetkezések léte Székelyföldön a 14–15. századtól vannak adataink”. Székelyföldet kevésbé ismerő olvasók számára: Petőfalva és Zabola a Székelyföldhöz tartozik. Kelet-Erdélyből régészetileg innen vannak adatolva – illetve talán Segesvár-Szölös¹⁸ temetőjéből – a legkorábbi koporsós temetkezések.

Hasonlóképpen nagyon érdekes a 6. sírból előkerült *párta*, melynek székelyföldi párhuzamait (Szentábrahám, Csíkszenttamás, Máréfalva) a 16. századra keltezve a 84. oldalon említi. Mivel egy nagyon érdekes fejdíszről van szó, mi magunk is megfogalmazzunk erről néhány gondolatot.

Először is a szó etimológiája kapcsán. A *párta* kifejezést a kutatás hosszú ideig szláv eredetűnek tartotta, és a bolgár *párta* (arannyal hímzett kendő) szóhoz kapcsolta. Kniezsa István, majd Gunda Béla kutatásai alapján végül úgy vélték, hogy a korábbi véleményekkel ellentétben a szláv népek vették át a magyar nyelvből. A szó eredetije nem szláv, hanem a szalag, szegély jelentésű *borte*, *parten* kifejezésekből került a magyar nyelvbe a 14. század folyamán.¹⁹ A *párta* szavunk jelentheti valaminek a szegélyét, peremét, karimáját, de *párta* szóval jelölik a virágos növények virágszirmainak egy részét, a patás állatok patájának vagy körmének felső szegélyét, a hajótest felső fedélzet részét körülölelő bordázatot is.²⁰

A középkorban különösen fontosnak találták viseletükben is jól láthatóan elkülöníteni a nők két csoportját: a hajadonokat és a már férjezett nőket. Mindezt a szociálpszichológiai jellegű jelképrendszerhez köthető, anyagi kultúrához tartozó fejviselet által is jelezték. A hajadonoknak tilos a konty, ami az asszonyoktól különböztette meg őket, illetve a másik véglet, a teljesen kibontott haj. Ellentétben az

18 Harhoiu, Radu – Gáll, Erwin: Necropola din secolul XII de la Sighișoara-Dealul Viilor, punctul „Necropolă”. Contribuții privind habitatul epocii medievale timpurii în Transilvania estică. In *Analele Banatului*, 22., 2014, 203–204., 211.

19 A szó eredetéről, bővebben l. Zay Orsolya: Tegnep még lány vala, most immár kontya vagyon. Női haj- és fejviseletek a kora újkorban. In *Fiatal Középkoros Régészek VI. Konferenciájának Tanulmánykötete*. Székesfehérvár, 2016, Szent István Királyi Múzeum, 207–208.

20 Tóth M.: *XVII. századi párták restaurálása a nagylőzsi ásatásból*. Kézirat, MNM Restaurátor és Műtárgyvédelmi Főosztály Könyvtára, Budapest 1979. Idézi: Edőcs Judit: Középkori párták a jáki templom mellől. In *Savaria. A Vas Megyei Múzeumok Értesítője*, 28., 2004, 359.

angol, német és olasz területekkel, ahol a fiatal nők hordhattak kibontott haját, mert ez arrafelé a szüzességet, az ártatlanságot jelképezte,²¹ a Kárpát-medencében kifejezetten csak egy társadalmi csoportra, a prostituáltakra vonatkoztatták a teljesen kibontott haját, hiszen az akkori idők érvelése szerint a kibontott haj vonzóvá, kívánatosá tesz egy nőt. Emiatt, a hajadonok nem viselték kibontva a hajukat a mindennapokban, legkevesebb az volt, hogy fonatba rendezték hajkoronájukat. Példások voltak az ezzel kapcsolatos áthágások büntetései is.²² Az ásatásokon tett pontos megfigyelések a leányok fejét a szüzesség jelképeként övező pántokról nagyon jelentősek. Hiszen míg a nemesség körében a pártaviseletre vonatkozóan korabeli ábrázolások, hagyatékleltárak, hozományjegyzékek is fennmaradtak,²³ addig a középkori falusi lakosság körében használt pártákról jórészt csak az ásatásokon előkerült maradványok alapján alkothatunk képet. Ezért jelentős a gyergyószentmiklósi lelet is. Az egyszerű párták megtalálhatók ugyan a felnőtteken is, de nagyobb számban fordulnak elő a gyermekeknél (a gyergyószentmiklósi 6. sírban is egy 6–7 éves kislány nyugodott). A párták ugyanakkor nemcsak viselőjük életkora, hanem vagyoni helyzetükből következően is különbözőséget mutatnak.

A falusi templomok temetőiből előkerült szegényesebb pártáknál legtöbbször vászon fedte a pártakoszorút. De több olyan párta is fennmaradt, amelyek módosabb egyénekre utalnak.²⁴ A 17. századi adatok szerint a párta pl. a debreceni közrend leányainak is ékessége volt, paraszti divatja azonban csak a 18. századtól ismert. Ebből a szempontból is kivételes leletnek tűnik a gyergyószentmiklósi 6. (gyermek)sírból előkerült lelet.

E néhány adat kapcsán az is elmondható, hogy több mint bizonyos, egy, a középkori pártákról szóló erdélyi-medencei szintézis jellegű elemzés a jövőben nagyon sok érdekes, régészeti és más, kultúr-antropológiai, etnográfiai tanulsággal szolgálhat.

21 Zay Orsolya: *i. m.* 205. 5. jegyzet.

22 Pl. Debrecenben a város egy perben a következő döntést hozta: egy leányt, mert keszkenővel kötötte be a fejét és a Bikaháznál arcátlanul viselkedett, 36 pálcával büntetett a tanács, azután csengős szarvat tétetvén a fejére, hóhérral hajtatta végig az utcákon és úgy üzte ki a városból. Idézi: Zay Orsolya *i. m.* 207. 10. jegyzet.

23 *Magyar Néprajzi Lexikon*. Főszerk.: Ortutay Gyula., Budapest, 1977, Akadémiai Kiadó, IV. kötet. <http://mek.oszk.hu/02100/02115/html/4491.html>. (2016. 12. 18)

24 Gábor Gabriella: Középkori párták Békés megyében. In *Studia Archaeologica* 2, a Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, 1996, 388–389.

A. Leány gyöngyös pártában
(Magyarvalkó, Kolozs vármegye,
1894) ([http://mek.oszk.hu/
02100/02115/html/img/4-](http://mek.oszk.hu/02100/02115/html/img/4-)

B. Leányok gyöngyös pártában,
templomból jövő asszonyok között
(Vista, Kolozs megye, 1970-es évek) ([http://
mek.oszk.hu/02100/02115/html/img/4-160r.jpg](http://mek.oszk.hu/02100/02115/html/img/4-160r.jpg))

A fejezet második részében Radu Claudia az antropológiai leletanyag elemzését végezte el (*A humán csontanyag embertani elemzése*, 97–106. oldal). Csak sajnálni lehet, hogy eredményeit nem hasonlította össze a Benkő Elek által vezetett csoport eredményeivel.²⁵ Ennek a résznek tudománytörténeti vetülete is van, ugyanis az Erdélyi-medencében Botár István, Tóth Boglárka és Grynaeus András munkásságára méltán vonatkoztatható a jó értelemben vett úttörő jelző. (107–128. oldal)

Összességében tehát elmondhatjuk, hogy Árpád-kori templom alapjairól volt ugyan tudomásunk korábban is Gyergyószékről, Szárhegyről,²⁶ azonban a Demjén által szerkesztett kötet szakszerűen közli az ásatás eredményeit is. A gyergyószentmiklósi ásatás során először kerültek elő templom körüli temető sírjai Gyergyószék területéről. Ez

25 Benkő Elek: *A középkori Székelyföld*. Budapest, 2012, II. kötet.

26 Darvas Lóránd ásatása, 2007. Benkő Elek: *A középkori Székelyföld*. Budapest, 2012, I. kötet, 225., 31. jegyzet; Uő.: A középkori székelyek. In *A középkor és a kora újkor régészete Magyarországon/Archaeology of the Middle Age and the Early Modern Period in Hungary*. Szerk.: Benkő Elek, Gy. Kovács Gyöngyi. MTA Régészeti Intézete, Budapest, 2010, 1. ábra 8. szám; Uő.: Középkori templomok. In *Székelyföld története I*. Szerk.: Benkő Elek, Oborni Teréz. MTA BTK-EME-HRM. Székelyudvarhely, 2016, 400. Kép.

egyrészt önmagában is kutatástörténeti eredmény, másrészt azért is jelentős, mert egyértelműbbé teszi a királyi adminisztráció jelenlétét a Gergyói-medencében, már a 13. században. Ebben a fejezetben is a templom virtuális rekonstrukciója szemléletessé teszi az ásatások eredményeit, ami a 14. ábrán látható (78. oldal).

A kötet harmadik része az időben későbbre datálható régészeti lelőhely feltárásának eredményeit ismerteti. A pricskei vesztegintézet régészeti összegzése Demjén Andrea munkája (*A pricskei erőd és vesztegintézet régészeti kutatása*, 135–194. oldal). Ennek állatcsontanyagát Tugya Beáta dolgozta fel (*Állatcsontleletek a pricskei veszteglőhely területéről*, 195–210. oldal). Széleskörű elemzést olvashatunk mind a pricskei erőd, mind a vesztegintézet régészeti kutatásainak bemutatása kapcsán. A szorosokon és a hegyeken áthaladó utak létre az okleveleken kívül számos régészeti leletanyag hívja fel a figyelmet. Így északról a Kis-Beszterce-völgyéből vezető úton, a Tölgyesi-szoroson keresztül Pricske irányába lehetett eljutni a Gyergyói-medencébe. Ezen út középkori meglétére egy középkori pallos, illetve egy 16. századi köpüs, levél alakú vasnyílcsúcs utal (l. 135. oldal: 1–2. ábra).

Az Oakeshott-féle kardtipológiai elemzést felhasználva megállapíthatjuk, hogy a szálfegyverünk markolatgombja az úgynevezett „K” típus-hoz tartozik (ezt elsősorban 1290–1350 közé keltezte, de ritkán tovább is használták, egészen 1480-ig), keresztvasának típusa – a nem a legjobb fénykép alapján – pedig úgy tűnik, hogy az Oakeshott 2. keresztvas-stílus. Összességében a szálfegyvert az Oakeshott összesített tipológiája XIII. típus-példányai közé sorolhatjuk, amelyeket az angol fegyverszakértő elsősorban a 13. század vége – 14. század elejére keltezett.²⁷ A kontextus nélküli fegyvert – tekintetbe véve a lehetséges használati időeltolódásokat – a 14–15. századra datálhatjuk.

A következő oldalakon (136–137. oldal) a szerző a *vesztegintézet* fogalmát tisztázza, ennek előzményét, kialakulását tárgyalja, s amelynek demográfiai, politika-adminisztrációs történeti jellege mellett orvostörténeti jelentősége sem hagyható figyelmen kívül. A vesztegintézetek léte, ahogyan megtudhatjuk a 138. oldalon, a 18. századig megy vissza. Természetesen mindez kapcsolatban áll a modern kori Erdély *nyugatosodási, nyugatosítási* jelenségeivel. A Habsburg állam apparátu-

27 Oakeshott, Ewart: *The sword in the Age of the Chivalry*. Woodbridge, 1997, The Boydell Press, 41–51., 96., 114.

sa által hozott rendelkezések a nyugat-európai intézményrendszerek erdélyi meghonosítási kísérletei voltak. Ilyen közülük az említett *vesztegintézet* is.

A 139–141. oldalakon a Luigi Ferdinandi Marsigli által 1690 telén tervezett pricskei erőd területén végzett régészeti ásatások eredményei kerülnek bemutatásra. A régészeti kutatásokat 2013-ban kezdték el, melyek során feltárták az erőd délkeleti részét. Egy kutatóárok segítségével átvágták az erőd árkát, illetve szintén kutatóárokkal kutatták az erőd belsejét, ezt később a közepén szelvénné szélesítették. Sikerült feltárni az 1747-es írott forrásban említett őrházat is. Az érdekes régészeti eredményekről a szerző a 141–143. oldalakon számol be, az ásatások eredményeit a 144. oldalon található alaprajz (10. ábra) szemlélteti. A feltárt leletanyag az erődöt a 18. század első felére keltezi.

A *vesztegintézet* régészeti kutatásának tárgyalása előtt a szerző a vonatkozó írott források sokrétű és sok helyen végzett levéltári kutatásairól ejt szót (145–150. oldal). Topográfiai szempontból a *vesztegintézet* – amelynek helyzetét az erőddel együtt a szerző a 13. ábrán szemlélteti – a *Kőházak* elnevezésű ponton került elő, ami az erőddel szemben, de annál alacsonyabb tengerszint feletti magasságon fekszik. (140. oldal: 4–5. ábra). A geofizikai felméréseket követő régészeti kutatások (2009–2013, 2015) részletes bemutatására a 154–175. közötti oldalakon kerül sor. A feltárt 6 épület részletes leírása, alaprajzon való szemléltetését a 42. ábra tartalmazza. A 26., 30., 35. ábrákon a feltárt épületek rekonstrukciója közelebb visz a régletűnt korok felidézéséhez.

Amint említettük, az állatcsontanyagot a nagykanizsai múzeum régészeti állattani szakembere, Tugya Beáta dolgozta fel (*Állatcsontleletek a pricskei veszteglőhely területéről*, 195–210. oldal). Észrevételei és újszerű eredményei fontos előrelépést jelentenek a 18. századi székelyföldi realitások – a mindennapok – megismeréséhez.

A magyar nyelvet nem ismerők számára a kötet fejezetei végén található angol és román nyelvű rezümék nyújtanak egyértelmű tájékozódást.

Ismertetőnk végén azt mondhatjuk el, hogy a gyergyói régészet most már monografikus formában is *megszületett*. Hogy hogyan növekedik, fejlődik, az a jövő titka.